شمشيرالحيدري

مرزا صاحب جي ناول "زينت" تي هڪ تبصرو

شمس العلماءِ مرزا قليچ بيگ مرحوم کي "سنڌي نثر جو ابو" مڃيو ويو آهي. هن بزرگ اهڙي وقت ۾ سنڌي ٻوليءَ کي سهارو ڏنو، جڏهن ان سان اُنس ۽ وابستگي رکڻ جو احساس اڃا ايترو ڪونہ اُسريو هو. اڄ جڏهن اسين، ڪيترن ئي مرحلن مان گذرڻ ڪان پوءِ، پنهنجن سموري زندگيءَ جي مسئلن کي پنهنجن هاٺوڪين حالتن ۽ ماحول سان وابستہ ٿا ڄاڻون، ۽ ان ڪري پنهي تهذيبي ۽ ثقافتي ورثي جي حفاظت توڙي ترقيءَ کي چڻ پنهنجو ايمان ڪري پيا سمجهون. بلڪ خود وقت جون نزاڪتون ئي اهڙيون بڻي رهيون آهن، جو اسان کي ڏينهن - رات پنهنجي ادب ۽ ٻوليءَ ڏانهن توجهہ ڏيڻ جي تقاضا معلوم ٿيندي رهي ٿي. تڏهن بہ اسين پنهنجين خدمتن ۾ ايتري وسعت ۽ ايترو جوش خروش پيدا ڪري نہ سگهيا آهيون، جيترو مني صدي اڳ انهيءَ فرض جو احساس اسان کي هن مخلص مرد جي محنتن ۾ نمايان نظر اچي ٿو. ڪنهن بہ ٻوليءَ جي مهذب يا ترقي يافتہ هجڻ جوثبوت ان جي علمي ۽ فني ذخيري جي موجودگيءَ مان ملندو آهي. مرزا صاحب مرحوم متعدد علوم ۽ فنون تي جيڪو ننڍن وڏن ڪتابن جو ڀاري ذخيرو ڇڏي ويو آهي، سو سنڌي ادب ۾ وڏو خال ٿو ڀري. هن نہ صرف علم ادب جي هرهڪ فن ۽ صنف جي هر موضوع ۾ طبع آزمائي ڪئي، بلڪ خود انهن فنن ۽ صنفن جي هرهڪ شاخ، نظم توڙي نثر جي باري ۾ پڻ ڪيترائي ڪتاب لکيا. مثلاً، جيڪڏهن خود شعر چيائين، تہ شاعريءَ جي فن يا علم عروض تي بہ لکيائين. اهڙيءَ طرح، ڌارين زبانن جا ڪيترائي علمي، ادبي ۽

فني ڪتاب پڻ سنڌي ٻوليءَ ۾ پلٽائي، مرحوم مرزا صاحب سنڌي ادب ۽ زبان کي وڏي وسعت بخشي آهي. اڄ اسان کي سندس محنتن جو ثمر ملي رهيو آهي ۽ ڪو وقت ايندو، جڏهن اسين سنڌ جي هن "اديب اعظم" جي صحيح قدر ۽ منزلت کان واقف ٿينداسين. "سنڌي ادبي بورڊ" مرزا صاحب جي مڙني، قلمي توڙي ڇپيل، ڪتابن کي ڇپائڻ شروع ڪيو آهي، جا هڪ وڏي تحسين جوڳي خدمت ليکبي.

زيرتبصرو ڪتاب، "زينت"، مرزا صاحب جي طبعزاد ناولن مان هڪ بهترين نصيحت آموز ناول آهي. منجهنس نج سنڌي گهرو ماحول پيش ڪيو ويو آهي، ۽ شروع کان آخر تائين اهڙا اڪيچار اخلاقي سبق هن ۾ سمايل آهن، جيڪي هر مذاق جي پڙهڻ وارن کي اڄ بہ نوان پيا معلوم ٿيندا.

ناول جو مرڪزي ڪردار "زينت" آهي، جنهن جو نالو ڪتاب تي رکيل آهي. اها هڪ پڙهيل ڳڙهيل، سگهڙ، روشن خيال ۽ "سجاڳ" ڇوڪري آهي. ڪتاب جا پهريان 77 صفحا "زينت" جي ذاتي خوبين، گهرو حالتن، ۽ سندس شاديءَ جي احوال ۾ لکيل آهن. انهيءَ حصي ۾ تقريباً انهن سڀني مسئلن جي اصلاحي پهلوئن تي روشني وڌي ويئي آهي، جيڪي اڄ بہ اسان جي اڪثر سنڌي گهراڻن ۾ تقليدي طرح رائج آهن، ۽ جن کي هن سڌريل زماني ۾ بدلائڻ جي ضرورت آهي. مثلاً، ننڍيءَ وهيءَ جي شادي؛ سڱ ڏيڻ لاءِ ذات پات، ڌن دولت، ۽ پنهنجن، پراون جو فرق سارڻ؛ شاديءَ جي معاملي ۾ عورت ۽ مڙس جي رضامندي ۽ قبوليت نہ وٺڻ؛ ڇوڪرين کي تعليم نہ ڏيارڻ، ۽ عورتن کي پردي جو سخت پابند بنائڻ؛ شاديءَ ۾ اجايا خرچ ۽ فضول ساٽ سڳڻ ڪرڻ؛ وغيره. اهو سڄو حصو اسان جي هرهڪ وڏ- گهراڻي گهر ۾ عمل هيٺ آڻڻ جي شيءِ آهي. ان کان پوءِ، ٻيو حصو زينت ۽ سندس مڙس (علي رضا) جي وچ ۾ "جدائيءَ" جي احوال تي ٻڌل آهي. علي رضا، روزگار سانگي، بمبئيءَ ۾ رهندڙ آهي، ۽ زينت وٽس پهچڻ

ڪان اڳي ئي سمنڊ ۾ ڪري ٿي پوي. قسمت سان هڪ پوڙهو مهاٽو ڪيس بچائي ٿو. ۽ هوءَ وٽس رهڻ لڳي ٿي. اتان پُج جي شهر ڏانهن ويندي، واٽ تي هوءَ چورن جي هڪ ٽوليءَ جو شڪار ٿي بنجي، پر پٺي ڏينهن هوءَ اتان سلامت نڪري وڃي ٿي. پُج جي شهر ۾ هوءَ اتي جي فرض ناشناس پوليس جي ڦندي ۾ ڦاسي ٿي، جتان پنهنجيءَ عزت کي حرفت سان بچائي ٿي نڪري. بمبئي پهچڻ شرط، ڪيس چوريءَ جي شڪ ۾ جيل اماڻيو وڃي ٿو. هوءَ بند مان نڪري ٿي، ته علي رضا پنهنجي رهائش بدلائي چڪو آهي. هڪ گلن وڪڻ واري نيڪ مائي ڪيس پنهنجي گهر ۾ پناهه ڏئي ٿي ۽ سندس ئي معرفت زينت پنهنجي مڙس وٽ پورهيت بنجي وڃي ٿي. علي رضا، زينت کي سمنڊ ۾ ٻڏي ويل ڄاڻي، ٻي شادي ڪري چڪو آهي. ان ڪري، زينت، پنهنجو پاڻ ظاهر ڪرڻ مناسب نه ڄاڻي، پنهنجي مڙس جي گهر ۾ پورهيت بنجي رهڻ پسند ڪري ٿي. ڪجهه مهينن بعد، زينت جي پهاج مري وڃي ٿي؛ ۽ آخر علي رضا ۽ زينت هڪٻئي کي سڃاڻائين ٿا. ناول جو اهو سڄو حصو جنهن ۾ زينت جهڙي ناز و نعم سان پليل نندي نيٽي عورت طرح طرح جون مصيبتون ۽ ڏاکڙا، پرديس جون دربدريون ۽ ڏولاوا ڏسي ٿي. انهيءَ مرڪزي خيال تي ٻڌل آهي ته "عورتن جو تعليميافته ۽ زماني جي ٻاهرئين ماحول سان مانوس هجڻ بلڪل ضروري آهي." انهيءَ خيال کي، علي رضا ۽ زينت جي وچ ۾ هليل پردي بابت بحث ۾، هن طرح ظاهر ڪيو ويو آهي.

"علي رضا سچ آهي، مگر جن ڳالهين ۽ شين جو آءٌ ذڪر ٿو ڪريان، تن جو عقل ۽ نيڪيءَ سان واسطو آهي؛ اهي جهڙو مڙسن لاءِ ضروري آهن، تهڙو زالن لاءِ. انگريز مائهن جو حال ڏس ته جهڙا پاڻ هوشيار، تهڙيون سندن زالون. اهو سڀ ڇا ڪان آهي؟ رڳو ٻاهر آمدرفت ڪرڻ ۽ جيڪي ڪم اندر ٿي نٿا ڪري سگهن، تن جي جاچڻ ڪان. هڻ مان هڪڙي مدي ۾ چاليهن مڙسن جي وچ ۾ ويٺي هوندي، ته به ٻرواهه ڪانه هونديس: هڻ سان گفتگو ڪرڻ توڙي حجت هلائڻ ۾ اهڙي چالاڪي

ڏيکاريندي. جهڙو کو هشيار مڙس ڏيکاري. هتي جي پردي وارين زالن کڏهن ڏاڙهين ماڻهوءَ جو منهن نہ ڏٺو آهي. سو جيکڏهن کنهن اتفاق سان غير ماڻهن وٽ آيون، تہ بوءِ اکر ئي واتان نہ نکرندن. پنهنجي ئي پگهر ۾ پيون ٻڏنديون؛ ۽ جي ٻاهر ماڻهن ۾ هلڻ لاچار ٿيو، تہ هلندي ٿنگون پيون وچڙنديون، جنهن ڪري سڀ پيا مٺن کلندا. انسان تي سرديون گرميون رکيون آهن: خدانخواستہ، اهڙيءَ زال تي کڏهن کو اهڙو حادثو اچي پوي تہ جيکر مشکلات ۾ مري وڃي. يا تہ رلي خراب ٿئي! جيکا اصلي ٻاهر جي آزمودگار هوندي، سا اهڙن مشکل وقتن ۾ بہ پنهنجي جاءِ ڪري وجهندي، ۽ وڏي همت ڏيکاريندي".

عورتن جي تعليميافتہ هجڻ ۽ کين ٻاهرين حالتن کان واقف رهڻ جي ضرورت کي ثابت ڪرڻ بعد، ناول جي ٽئين حصي ۾، عورت جي سماجي حيثيت کي اپاريو ويو آهي. زينت، جيکا هاڻي تمام تعليميافتہ، جهانديده ۽ عقلمند عورت آهي. ڇوڪرين کي پڙهائڻ لاءِ جديد طرز جا اسڪول قائم ڪري ٿي، پنهنجي اولاد کي اعليٰ تعليم سان آراستہ ڪري ٿي؛ ۽ پنهنجي خاوند جي سڄي ڪاروبار ۾ ساڻس معاون ۽ صلاحڪار بڻي رهي ٿي: سنڌ جو هيءُ صالح خاندان، بغداد جي سرڪاري حلقن ۾، ۽ ان کان پوءِ ترڪيءَ جي سلطان وٽ، وڏو منصب ۽ مرتبو پرائي ٿو؛ سندن اولاد پڻ گهڻي هنر ۽ حيثيت وارو ٿئي ٿو، ۽ آخر ۾ سڀئي، پنهنجي وطن ۾ واپس اچي، عزت ۽ خوشحاليءَ جي زندگي بسر ڪرڻ لڳن ٿا.

ناول شروع کان آخر تائين بيحد دلچسپ آهي ۽ اهڙيءَ عام فهم ٻوليءَ ۾ دلنشين انداز ۾ لکيل آهي جو بار بار پڙهڻ تي دل ٿئي ٿي. ههڙو عمدو ۽ نصيحت آموز ناول، هر گهر ۾ پهچڻ کپي.